

Píše Mirek Němec

(E*forum, 25. 03. 2020)

Dizertační práce Václava Smyčky *Das Gedächtnis der Vertreibung* [Paměť odsunu] sepsaná na pražské germanistice je bezpochyby velkým počinem. Uměleckou a literární reflexí a zpracováním tématu odsunu německy mluvících občanů z území Československa se takto podrobně dosud žádný vědec nezabýval. Tato syntéza zahrnuje na šedesát literárních děl a memoárovou literaturu, řadu filmů, dokonce i jeden fotoprojekt. Smyčkova práce ovšem není jen pouhým přehledem primárních textů, autor totiž přichází s univerzálně použitelným modelem umožňujícím vědecky se zabývat dalšími literárními díly, která tematizují minulé traumatické události.

V úvodu se autor – jak lze očekávat od standardní publikace podobného zaměření – věnuje současnému stavu bádání a teoretickým modelům, jež propojují kulturněhistorický výzkum paměti a literární vědu. Tato metodická část, která velmi podrobně diskutuje dosavadní mnohohvrstevnaté bádání k fenoménu vzpomínání, čtenáři umožňuje pochopit logickou strukturu celé knihy. Smyčka postupuje ve třech krocích: ze všeho nejdříve problematizuje velmi sporný bod, tj. téma a pojetí dějin. Důrazně upozorňuje na fakt, že proces vzpomínání v souvislosti s tématem „odsunu“ vždy vyvolával velký rozruch, neboť je na jedné straně spojen s mnoha negativními traumaty a na druhé straně až příliš souvisí s politickým diskurzem. Neustávající a komplexní vzrušenou diskuzi v souvislosti s dějinnými událostmi považuje za smysluplnou, v rámcových podmínkách politicky svobodného prostoru pro umění dokonce za přínosnou. V druhém kroku se Smyčka zabývá pluralitou názorů, perspektiv a interpretací. Zde se věnuje prezenci, inscenování a reprezentaci kontroverzního tématu v německém/německy mluvícím a českém literárním/kulturním prostředí. Uvádí čtyři vůdčí narativy o tématu „odsunu“: český agonální, sudetoněmecký revanšistický, antikomunistický a nakonec „transnacionální“ nebo také „tranhistorický“ narativ. Všechny jsou velmi úzce propojeny s politickým diskurzem proměňujícím se v čase. Ale kategorie času je pro Smyčkovy analýzy důležitá ještě z jiného důvodu, protože zatímco byl tento diskurz až do přelomu tisíciletí určován především dobovými svědky, v novém miléniu se stále více prosazují nastupující generace. Generační změna tak zvýrazňuje přechodnou fázi od komunikativní paměti k paměti kulturní, v jejímž rámci se umění stává jedním z formativních faktorů kolektivní paměti. Tento proces, nazývaný v návaznosti na moderní, kulturněhistorické bádání o paměti „floating gap“ (plynoucí mezera), je příčinou vzniku většího počtu textů a textů kvalitativně mnohem diferencovanějších. Proto je také centrálním pojmem této studie.

Především v letech 2004 a 2012 jsme zaznamenali zvýšený počet podobných publikací.

Statistika vybraných děl vykazuje německo-českou asymetrii. Existuje totiž více německojazyčných textů, přičemž k publikačnímu vrcholu docházelo uprostřed prvního desetiletí nového tisíciletí. Nízký počet českojazyčných titulů byl doháněn pomocí mnoha překladů z němčiny (s. 186). Současně se zdá, že se zájem českých autorů dostavil se zpožděním tří až pěti let. Smyčkovi ale nejde o statistiky, které nelze interpretovat jednoznačně a které spíše přispívají ke stereotypním německo-českým dichotomiím. Právě naopak, Smyčka tento diskurz o odsunu, velmi silně zakořeněný v národnostních schématech (jak jej tematizovala již Michaela Peroutková ve své knize *Literarische und mündliche Erzählungen über die Vertreibung*. Berlin: Wiku, 2006 popř. *Vyhnání*. Praha: Libri, 2008), naštěstí překonává. Jeho posledním krokem jsou úvahy, je-li možné na tyto násilné události pohlížet z transnacionální perspektivy.

Ve své knize Smyčka neredukuje literární texty, jak k tomu často dochází v dílčích studiích, na pouhou historickou referenci; to ale opět neznamená, že nezmiňuje jejich pragmatickou funkci. Tím se jako vědec zařazuje do originálního badatelského paradigmatu, které „literární texty [chápe] jako média čistě literárního vzpomínání a rozvzpomínání“ (s. 19). Tak se před námi otevírá celý komplex otázek, jenž autor shrnuje následujícím způsobem: Cílem jeho vědeckého počínání je poukázat na to, „jakým způsobem je v české a německé vzpomínkové kultuře vyhnání literárně a umělecky zpracováno, vykládáno a tradováno a jak vstupují jednotlivé různé literárně zprostředkované perspektivy navzájem v dialog.“ (s. 13)

Po první, teoreticky zaměřené kapitole, tematizující zmíněnou „floating gap“ a transformaci/e nejen literárních narativů, se Smyčka obzvláště pozorně věnuje strategiím vzpomínání. Pro celou knihu je charakteristické, že se autor snaží své myšlenky jasně strukturovat a vždy včlenit do některého z teoretických konceptů. Přitom si ovšem jasně uvědomuje, že autoři analyzovaných textů mohou nanejvýš užívat více strategií vzpomínání. Současně autor svůj teoretický model ale nepřeceňuje a akceptuje, že je v praxi zřejmě nemožné při typologizaci vést zcela jasné hranice. Přesto ve druhé a nejdelší kapitole (s. 63–184) představuje sedm takových paradigmat procesu vzpomínání a dokládá je analýzami konkrétních děl. Těchto sedm paradigmat procesu vzpomínání, které autor navrhuje – dokumentování, výklad, pátrání, expozice rozpadlých vzpomínek, vyvolávání/inscenování snů, genealogický přístup a čtení krajiny – představuje vlastně organizační struktury uměleckých děl a/nebo způsob, jak tyto texty kulturně-sémioticky recipovat. Odsun se přitom začne jevit jako vděčný námět, který umožňuje mnoho přístupů a který kreativitu autorů musí doslova provokovat. Tomu napomáhá diskutabilní výklad dějinných událostí, možnost střídat perspektivu mezi rolemi oběti a pachatele, popř. obě role současně vtělit do jediné literární postavy nebo inflačně nalézat všude oběti (srov. Matthias Lohre: *Das Opfer ist der neue Held* [Novým hrdinou je oběť]. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2019). Dále je podstatné, jak jsou násilí a z něj plynoucí traumata, přítomná i transgeneračně, umělecky zpracována. Zde je možné se podrobně zabývat etickými principy, obracejícími se k vlastní vině a vlastní účasti na zločinech, a nakonec i odhalit taktiky, pomocí nichž jednotlivci jednájí během obtížných politických situací. Zároveň lze skrze literaturu nově uchopit stopy minulosti, přítomné nejen v individuální, ale i skupinové

psychice a odrážející se mnohdy i v krajině. O všech těchto motivacích a komponentách pojednává Smyčka velmi přesvědčivě a s širokým teoretickým rozhledem, s nadprůměrně vyvinutým smyslem pro detail při analýzách dotyčných textů a s řemeslnou bravurou.

Paradigmata narativních strategií, které Smyčka vybral, nejsou řazena chronologicky. Příklady jednotlivých vyprávěcích strategií prakticky vždy pokrývají celé období jím vybraných textů, někdy je dokonce zásadně přesahují. Zdali a jak se tyto kategorie proměňují v čase, popř. v souvislosti s tzv. „floating gap“, proto není zcela přesvědčivě vysvětleno. Zdá se, že dokumentární přístup spojený s žánrem tzv. „Tatsachenroman“ je v německojazyčné literatuře spojen až příliš s generací očitých svědků. Naopak se jeví, jako by strategie „čtení krajiny“ v souvislosti s mytologizujícím „výkladem“ byla typická pro texty české provenience. Místo aby se tato díla zabývala samotným odsunem, inscenují pomocí historických stop „sudetskou krajinu“, aby bylo možné reálnou krajinu na místě nově vyměřit, nakonec ji také pochopit nebo dokonce „obsadit“. V této souvislosti byl nový regionalismus objeven už v 90. letech 20. století a dle mého soudu souvisí s generační výměnou a úlohou národně kódovaného určujícího narativu (Master-Narrativ) jen do určité míry. Připomeňme jen na okraj, že obě zmíněné strategie vzpomínání spojuje už Siegfried Lenz ve svém románě *Heimattmuseum* [Vlastivědné muzeum], který vyšel roku 1978 a stal se bestsellerem. Vůbec první překlad románu, do polštiny v roce 1990, byl přijat velmi kladně. Jistý kritik dokonce navrhl dát tento „román o odsunu“ ve Varmijsko-mazurském vojvodství na seznam povinné četby. Tak měla být podpořena moderní regionální identita žáků.

A právě toto společné téma - vyvolávání ztracené mytické krajiny - nás názorně přivádí ke třetí části studie. V ní se Smyčka táže, existuje-li potenciál, aby stejné či podobné strategie vzpomínání prorazily cestu „interkulturnímu vzpomínání“. Logickou otázkou je tedy sémantická funkce textů v německo-českém diskurzu a s nimi spojená ne-/přeložitelnost. Smyčka ukazuje konkrétní příklady převodů, přičemž velmi nápaditě užívá Schleiermacherův koncept. Vedle kritiky klasických kategorií „zdomácnění“ („Einbürgern“) na jedné straně a „zcizení“ („Verfremden“) na straně druhé vytváří pojem „zdomácnujícího zcizení“ („einbürgernde Verfremdung“, s. 196). Rozvádí tím Gadamerovu tezi, že každý překlad je vždy také jistým způsobem zjasnění, že se jedná spíše o „decentralizaci osvětlení“, které „rozjasní některé diference a současně odhalí zcela nové odstíny“ (s. 202). Takto vznikají - někdy úmyslně, někdy bezděky - nové významy, které mají odpovídat způsobu čtení cílové skupiny. Mnohé z těchto strategií jsou důsledkem jazykové nepřeložitelnosti, jiné opět vycházejí z toho, jakým způsobem překladatel zachází s jazykovou hrou a dvojsmyslností, jde ale ovšem i o obsahové příklady. To, k čemu autor dochází, podporuje jeho tezi, že generační výměna podpořila pluralitu perspektiv.

Binární prezentace tématu - ať už podle národnostních kritérií nebo na základě logiky oběti/pachatele - ustává nejpozději kolem roku 2000. Pro tuto změnu je charakteristická tzv. „třetí postava“ (s. 211nn.), která se v současných textech s tématem odsunu stále více dostává do popředí. Působí na jednu stranu jako

„fokalizátor děje“ (s. 213), na druhou stranu se vyznačuje tím, že zprostředkovává perspektivu toho druhého. Tím nabývá ambivalentního postavení „někde mezi“, podobně jako marginální postava v historickém dramatu. Agonální národnostní určující narativy (Master-Narrativ) jsou sice zbaveny síly, na morální katarzi tak texty ovšem nyní apelují pouze částečně, protože nevykazují žádný identifikační potenciál. Smyčka si současně všimá stále častěji užívaného propojení tématu odsunu s jinými diskurzí o oběti. Vedle tzv. „holokaustizace“ (podle Evy a Hanse Henninga Hahnových) se jedná o odkazy k obětem komunismu, které podporují solidaritu s oběťmi a pocit společného utrpení.

Tyto interpretace a závěry by mohly vést k názoru, že dochází k propojení a sblížení kultur vzpomínání. Je ale pozoruhodné, že Smyčka ve své studii slovo „usmíření“ vlastně neužívá, ačkoliv právě tento pojem politický diskurz ovládá od 90. let 20. století a kulminuje v podepsání Česko-německé deklarace v lednu 1997. Relevantní otázkou je, zdali politická praxe byla schopna nějakým určitým způsobem ovlivnit i umění. Klaus Bachmann hovořil v tomto ohledu již v roce 1994 o „smiřovacím kýči“ (*Die Versöhnung muss von Polen ausgehen*. In: *taz*, 5. 8. 1994).

Smyčkova studie ukazuje naprosto jasně, že se především nejnovější způsob českého ztvárnění tématu odklání od česko-národního narativu normalizační doby. Přitom se často nivelizují zásadní rozdíly mezi tzv. masternarativy, přestává být aktuální dichotomie oběť/pachatel a nakonec se i otázka viny odlučuje od politického diskurzu. Ale právě představu o možném vývoji k relativizaci Smyčka na závěr pomocí moderních teoretických modelů odmítá. Především dialogické vzpomínání (Aleida Assmann) a vzájemné uznání dějinných narativů různých skupin by bylo nakonec pro tematizaci odsunu smysluplné, také proto, abychom se vzepřeli lhostejnosti a neupadli v pasivní zapomnění.

Smyčkova studie podněcuje v mnoha ohledech k dalším otázkám, a především k dalšímu výzkumu. Laťka pro následující práce, kterou tato studie nastavila, je přitom velmi vysoko. Protože toto téma stále zůstává oblíbeným námětem různých kvalifikačních prací, bude dialog se Smyčkovou studií důležitým hodnotícím kritériem vlastního úsilí. Na mém pozitivním hodnocení práce nic nemění ani fakt, že lektorát knihy není bezvadný. V publikovaném textu je více překlepů a chyb, které jsou rušivé především v případě toponym. Z německého názvu Děčina (Tetschen) se tak jednou stane slezský Těšín (Teschen) (s. 66). Komplikovanější je situace při záměně Dubé (Dauba) a Dubí (Eichwald), přičemž autor zřejmě hovoří o fiktivním Eichbergu (s. 89). Také tituly mohou mást: Jmenuje-li se ústecká výstava s odkazem na westernový film česky *Tenkrát na severozápadě*, není překlad do němčiny *Damals im Nordosten* (s. 92) jednoduše správně. Nepochopitelné je také, proč není kniha Anderase Kosserta v textu uvedena pod originálním německým názvem, nýbrž jen pod titulem českého překladu. Místní a jmenný rejstřík by čtenářům určitě ulehčil četbu. Podobné nedostatky lze v českém vydání, za které se tímto velmi přimlouvám, lehce odstranit. Jedná se o publikaci, která má potenciál stát se pro výzkum k tomuto tématu referenčním dílem.

Přeložil Lukáš Motyčka

Václav Smyčka: *Das Gedächtnis der Vertreibung. Interkulturelle Perspektiven auf deutsche und tschechische Gegenwartsliteratur und Erinnerungskulturen.*
(Interkulturalität. Studien zu Sprache, Literatur und Gesellschaft, Band 15) Bielefeld:
transcript, 2019, 258 s.

www.ipsl.cz